

По въпроса за българското национално малцинство в Албания след края на Първата световна война

Боби Бобев

Малцинственият проблем, като съставна част на националния въпрос, е един от основните елементи в международните отношения на Балканите в ново и най-ново време. Очертаването на границите на балканските държави след последователното им освобождаване от османско робство поставя основите на противоречията в тази насока, а териториалните промени след войните от 1912-1918 г. ги задълбочават и усложняват. След края на Първата световна война компактни маси българско население остават в границите на Югославия, Румъния и Гърция. Югославяни се оказват под италианска власт, а гърци – под властта на Турция, Англия и Италия. Много тежка е съдбата на албанския народ – почти половината от него се намира вън от своята държава, на територията на Югославия. Тези факти убедително доказват, че на Балканския полуостров не се постига идеалното положение на съвпадане между нация, територия и държава.¹ Следва да се отбележи и фактът, че в някои случаи страни, които имат свое население на чужда територия, успоредно с това включват инороден и иноезичен елемент в своите предели. Примери за това има достатъчно, но в случая насочваме вниманието към един напълно неизследван до този момент въпрос – за положението на българското национално малцинство, колкото и малобройно да е то, в Албания след края на Първата световна война, както и за отношението на управляващите кръгове в София, Тирана и Белград към него.

В началото на XX век въпросът за създаване на независима албанска държава постепено излиза на политическата сцена. Упоритите освободителни борби на албанския народ и особено големите въстания от 1908-1912 г. го актуализират, а промените на Балканския полуостров след войните от 1912-1913 г. го превръщат в належащ за решаване проблем. След продължителни договаряния, в които основна роля играят великите сили, на 29 юли 1913 г. посланическата конференция определя Албания за независима държава под контрола и гаранциите им.

В годините на Първата световна война новосъздадената държава не е в състояние да води пълноценен живот. Нейното положение се доусложнява от факта, че към края на големия военен конфликт и особено след приключването му, към територията ѝ проявяват нескрити амбиции три страни – победителки: Италия, Югославия (тогава все още Кралство на сърби, хървати и словенци) и Гърция. Първите две са особено активни в дейността си, насочена към получаване на териториални придобивки и преобладаващо политическо влияние в малката балканска страна. Решението на посланическата конференция в Париж от 9 ноември 1921 г. най-сетне обявява Албания за независима държава в границите, определени през 1913 г., с известна възможност за евентуални незначителни корекции в полза на Югославия. Тези граници, почти изцяло сходни с днешните, остават непроменени в целия междувоенен период, като единствено изключение в това отношение правят районите на Свети Наум и Вермош, отстъпени през 1925 г. от Ахмет Зогу на Югославия като отплата за активното участие на Белград в контрареволуционната акция срещу правителството на Фан Ноли.

¹ *Кр. Манчев*, Българският национален въпрос в междубалканските отношения (1919-1939) В: България 1300. Институции и държавна традиция, т. III, С., 1983, с. 257.

Така очертаните от западните сили граници на Албания означават, че един много голям процент от албанското население остава във от своята държава. В същото време обаче и в самата Албания, независимо от малката ѝ територия, остават чужди национални малцинства, включително и села с преимуществено българско население.

Още през 1906 г. българският дипломатически представител в черногорската столица Цетине Никола Колушев изтъква в един свой обширен рапорт необходимостта управляващите кръгове в София никога да не забравят факта, че в една твърде голяма територия българите в Македония и албанците живеят в непосредствено съседство и дори твърде често смесено.² Някои конкретни инициативи на този наш дипломат, добър познавач както на миналото, така и на тогавашните проблеми на албанското население,³ стават основа за едно твърде осезателно активизиране на българската политика по албанския въпрос в навечерието на Балканската война.⁴

Предвид същността на темата не е излишно да се очертае в най-общи линии и проце-дурата по установяване на дипломатически отношения между България и Албания. След решението на посланическата конференция от юли 1913 г. двете страни установяват контакти и през април 1914 г. Тодор Павлов получава акредитиви на управляващ българската легация в Албания, които връчва на 19 май с. г. Избухването на Първата световна война обаче довежда до изтеглянето на малобройния персонал на легацията до края на 1915 г.

След завършване на войната и след регламентиране международното положение на Албания с решението от 9 ноември 1921 г., на 24 февруари 1922 г. българското правителство признава „де юре“ албанската независимост, но едва през януари 1925 г. в Тирана пристига назначеният за управляващ легацията ни там Иван Икономов.⁵ Неговите първи рапорти до Министерството на външните работи съдържат сведения за състоянието на политическия живот в Албания след бурните събития в тази страна през 1924 г., но твърде скоро на преден, план започва да излиза и въпросът за българското национално малцинство.⁶

Още през юни 1925 г. управляващият легацията ни в Тирана информира, че в 27 села в Албания живее българско население. В тези села няма нито едно българско училище и това дава повод на Икономов в редица разговори с отговорни фактори да настоява за получаване на разрешение за изпращане на български учители и откриване на съответните национални учебни заведения. Основен аргумент на управляващия нашата легация е наред с наличието на самото малцинство и свободата, на която се радват живеещите в България албанци.⁷ В отговор на тези свои искания Икономов получава уверения за „пълна“ готовност.⁸

Твърде скоро обаче става ясно, че декларираната готовност няма никаква практическа стойност. Според българския дипломат причина за това са „определени

² ЦДИА, ф. 3, оп. 8, а. е. 852, л. 79-80, Н. Колушев до княз Фердинанд, 12 януари 1906.

³ Още през 1902 г. Никола Колушев под псевдонима д-р Н. Маренин публикува в София книгата „Албания и албанците“.

⁴ Подробно по този въпрос вж.: *Р. Божилова, Б. Бобев*, България и албанският въпрос в началото на ХХ век, ИПР, 1982, кн. 4.

⁵ Сведенията за процедурата по установяване на дипломатическите отношения между България и Албания са взети от *М. Матеева*, Дипломатически отношения на България 1879-1974, т. I, С., 1976.

⁶ Съгласно малко по-късни сведения това население има численост около 12 000 души - вж. ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 27, временно управляващият легацията в Тирана Хр. Минков до министъра на външните работи, 24 октомври 1931.

⁷ За положението на албанския национален елемент в България и за дейността на албанската колония в периода до войната вж. *Б. Соколова*, Албански възрожденски печат в България, С., 1979, с. 39-67. Не е правено подобно изследване за междувоенния период, но положението през 20-те години не търпи съществена промяна.

⁸ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 3. Иван Икономов до министъра на външните работи, 25 юни 1925.

външни сили”, но далеч по-точен и конкретен в своето мнение е румънският пълномощен министър в Тирана.⁹ По думите на Мъндреску нещата се свеждат до поведението на Югославия, която не желае въобще да признава съществуването на български или какъвто и да било друг етнически елемент „у тях или в земите под тяхно влияние”¹⁰.

Несъмнен факт е, че евентуалното даване на малцинствени права за няколкохилядното българско население в Албания под формата на откриване на национални училища и църкви би имало като практическа стойност фактическото признаване на българския национален характер на Македония от страна на албанското правителство. Съвършено очевидно е, че в унисон със своята македонска политика Белград ще полага всички възможни усилия да попречи на това. В случая Югославия е улеснена до крайност, тъй като нейното голямо политическо влияние в Албания през 1925 г. е безспорно. Изминали са само няколко месеца от контрареволуционната акция на Ахмет Зогу, реализирана с активното съдействие на белградското правителство и югославския генерален щаб, докато Италия все още не е започнала своето генерално политическо и икономическо настъпление в Албания, довело до пълното подчиняване на тази страна. В знак на благодарност за оказаната му помощ, албанският диктатор стига дотам, че сам отстъпва на Югославия районите на Свети Наум и Вермош. Съвсем очевидно е, че в така сложилата се обстановка за Белград не представлява особена трудност да предизвиква отклоняването на българските искания от страна на албанските власти.

Не бива да се забравя и фактът, че дори когато по-късно тиранското правителство попада изцяло в сферата на италианското политическо влияние, то пак се стреми да поддържа сравнително добри отношения с Югославия, която е една непрестанна потенциална заплаха за него. Несъмнено Албания предпочитала да не удовлетворява исканията на България за даване права на едно немногочислено население, ако това е част от цената за поддържане и балансиране на отношенията ѝ с Югославия.

Твърдението, че именно югославската политика пречела за реализацията на българските искания, може да бъде подкрепено и от друга гледна точка. През есента на 1925 г. управляващият легацията ни в Тирана съобщава, че на албанска територия, в южната част на страната, преминали 18 български четници, последвани в гръцката част на Македония, че местните власти се отнесли с тях добре по изричното нареждане на правителството в Тирана¹¹. Следователно, не може да става дума за някакво предна-мерено лошо отношение към българския национален елемент от страна на албанските власти, а за действия, предизвикани от чужда политическа намеса.

Известно е, че скоро след реставрирането на диктаторския режим на Ахмет Зогу, Албания бързо се озовава в сферата на италианското влияние. Отказът на белградското правителство от ратифициране на Нетунските споразумения и подписването на итало-албанския договор за дружба и безопасност през есента на 1926 г. още веднъж доказват трайността на противоречията между Италия и Югославия и в същото време говорят за решимостта на Рим, чрез икономическо и политическо настъпление в Албания, да добие свой аванпост на полуострова и чрез това да противостои на стремежа на Белград към хегемония на Балканите и респективно на разпространението на френското влияние в този район на континента.

⁹ Следва да се отбележи, че след продължителни усилия румънската дипломация успява да издейства откриването на две национални училища за своето малцинство в Албания.

¹⁰ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 4, Иван Икономов до министъра на външните работи, 25 юни 1925.

¹¹ Там л. 38. Иван Икономов до министерството на външните работи, 1 ноември 1925.

Това развитие на събитията и преди всичко започналото видимо отдалечаване на Албания от Югославия, дават основание на българската дипломация да поднови опитите си за издействане известни права на немногочисленото ни малцинство. През пролетта на 1927 г, управляващият легацията в Тирана поставя за разглеждане искането да се разреши на учители от България да дойдат в Албания и да получат назначение в българските села. Очевидно на въпроса е погледнато с нужната сериозност, защото този път с него се занимава Министерският съвет. Скоро след това Икономов е приет от управляващия албанското министерство на външните работи и министър на финансите Фейзи Ализоти, който го уведомява, че правителството се е отнесло благосклонно към българското искане¹².

Но и този път очакванията за положителен резултат остават напразни, тъй като обвързването на Албания с Италия и възобновяването на българските усилия принуждават югославската политика да промени тактиката си, без разбира се, да има каквото и да е промяна в крайната цел - недопускане реализацията на тези искания. Както точно отбелязва завеждащият легацията в Тирана Апостол Грежов¹³, югославското правителство добре разбира ролята, която могат да играят „в нашата народностна полза и в ущърб на империалистическата му политика български села, останали в албанска територия“¹⁴, но това е причината да се пристъпи вече към активни действия за тяхната денационализация. В тази насока се използват старите и изпитани средства „от турско време в Македония“ - изпращане на сръбски свещеници; подкупи и насилие, целящи принуждаване населението „доброволно“ да иска назначаването на сръбски учители; клевети, че населението от дадено село укрива преследвани от властта хора и т. н.¹⁵.

Тези действия се оказват резултатни в две посоки. На първо място нежеланието на албанското правителство да реши позитивно българските искания отново става очевидно и дори се задълбочава. В същото време населението на българските села се оказва напълно беззащитно и зачествяват случаите на емигриране – преимуществено в България, но и в други страни, включително и в САЩ¹⁶.

1929 г. донася рязко влошаване на обстановката, особено що се отнася до поведението на правителствените среди. Още през януари наново е издигнато искането за български училища, но албанският министър на външните работи дава „неясни и двусмислени отговори, издаващи липсата на добра воля“¹⁷. Безпочвено е твърдението му, че при официално искане на населението от дадено село за такова училище, то ще бъде открито. В отговор на подобна молба на жителите на село Връбник не само че не се получава разрешение, но полицията извършва обиски, конфискува намерените български книги и дори предприема арести. Подновеното по-късно искане е оставено без последствия¹⁸.

Този случай не остава изолиран. В периода 1929-1931 г. е налице едно преследване на българите в Албания - както на живеещото в тази страна малцинство, така и на приходящи наши сънародници. Зачествяват екстерниранията на български поданици и само за периода април-май 1929 г. има цяла серия донесения от легацията в

¹² Там л. 132. Иван Икономов до Ат. Буров, министър на външните работи, 27 април 1927.

¹³ На 24 февруари 1928 г. управляващият българската легация в Тирана Иван Икономов е отзован и по бюджетни причини не е изпратен негов заместник. За завеждащ легацията е оставен Апостол Грежов, който изпълнява тези функции до 8 септември 1930 г.

¹⁴ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 115-116, Апостол Грежов до министерството на външните работи, отдел Политически, 28 април 1928.

¹⁵ Там.

¹⁶ Там.

¹⁷ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 50-51, Апостол Грежов до министъра на външните работи, 21 януари 1929 г..

¹⁸ Там.

Тирана по подобни поводи и съответната поредица от протестни ноти на българското външно министерство до албанската легация в София¹⁹. Пак по това време Апостол Грежов прави една нерадостна констатация от Тирана: Горчива истина е, че албанското правителство преследва всеки появил се в страната българин, бил той наш поданик или забягнал от сръбския или гръцкия терор българин. Има закон да не се приемат на работа чужди поданици, но той се прилага единствено към българите²⁰. Няколко месеца по-късно временно управляващият легацията Христо Минков²¹ съобщава, че има случаи на арести само заради четене на внесени в Албания български вестници²².

Очевидно е, че в един период от около три години съществува рязко влошаване на отношението към българското малцинство и въобще към българите в Албания от страна на тамошните власти. Следва да се отбележи, че повод за подобно третиране въобще не е даван от българска страна. Напротив, широко известни са правата и свободите, на които се радват албанците в България още преди извоюване независимостта на тяхната страна и симпатиите на българската общественост към албанското националноосвободително движение. На практика исканията за даване права на българското национално малцинство не представляват нищо друго освен стремеж за получаване поне на част от това, което имат албанците в България.

При така създалата се ситуация и при фактически отказ да се реши позитивно въпросът за откриване на български училища и църкви за живеещото на албанска територия малцинство, следва да се очакват съответни действия. В самото начало на 1929 г. завеждащият легацията ни в Тирана препоръчва като единствена радикална мярка „да се направят официални искания и да се подчертае, че албанците в България имат голяма свобода, организирали са две национални дружества и издават свои вестници още преди създаването на свободна албанска държава“²³. В края на март с.г. пак той иска българските вестници да публикуват съобщения, чрез които населението да бъде предупредено да не пътува в Албания, а срещу албанците в България да бъдат предприети съответните репресивни мерки²⁴. Българското правителство чрез Министерството на външните работи предприема известни мерки от официален характер, но те се изчерпват с връчване вербални ноти на албанската легация в София по повод преследване на българските граждани и тяхното екстерниране от Албания²⁵. По-нататък обаче не се отива и основна причина за това е съществуващото в българската страна убеждение, че лошото отношение към исканията за откриване на училища и църкви в Албания и зачестилите там случаи на преследване на наши граждани до голяма степен се дължат и на чужди внушения и натиск.

През пролетта на 1929 г. завеждащият нашата легация в Тирана Апостол Грежов има среща и разговор с Рауф Фико. продължително време престоял в Белград и София в качеството на албански пълномощен министър²⁶. Българският дипломат изтъква горещите симпатии на своя народ и правителството към албанците и Албания, за които съществуват ред доказателства и на които албанският дипломат е непосредствен свидетел при своя продължителен престой в българската столица. Именно поради това,

¹⁹ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 60-98.

²⁰ ЦДИА, л. 48, Апостол Грежов до главния секретар на министерството на външните работи, 21 април 1929 г..

²¹ Христо Минков е назначен за временно управляващ на легацията ни в Тирана от 1930 г. и изпълнява тази длъжност до пролетта на 1935 г.

²² ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 34, Христо Минков до министерството на външните работи, отдел Политически, 2 януари 1930 г..

²³ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 51, Апостол Грежов до министъра на външните работи, 21 януари 1929 г..

²⁴ Там, л. 59-60, Апостол Грежов до главния секретар на министерството на външните работи, 30 март 1929 г..

²⁵ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 60-98.

²⁶ В документацията името се среща и като Рауф Фица. Бил е пълномощен представител на албанското правителство в София от есента на 1926 г. до лятото на 1928 г.

необяснимо изглежда поведението на албанските власти, които на практика не търпят никакъв българин на своя територия²⁷.

От отговора на Рауф Фико става ясно, че съществуващото положение се дължи не на преднамерено лошо отношение от албанска страна, а на „сръбски и гръцки интриги“²⁸.

Трябва да се изтъкне, че периодът на лошо отношение към българите в Албания постепенно преминава. През пролетта на 1931 г. в Тирана има правителствени промени, като за министър на външните работи е назначен споменатият Рауф Фико. По този повод в края на април временно управляващият българската легация Христо Минков се среща с него и в проведения продължителен разговор отново намират място исканията за нормализация на отношението към нашите граждани и за даване на малцинствени права на нашите сънародници, живеещи на албанска територия. От донесението на българския дипломат става ясно, че новият албански министър на външните работи е обещал да направи всичко зависещо от него за отстраняване на инцидентите с екстерниране и интерниране на българи²⁹.

Този път уверенията на албанските управляващи кръгове не са напразни. Само след няколко месеца в министерството на външните работи постъпва съобщение за коренна промяна в отношението към българите в Албания: „Преди български вестници можеха да се четат само скришом, едно идване на селянин от български произход в легацията можеше да бъде повод за арестуване, разкарване и интерниране. Сега портретът на българския цар се появи в българските къщи и дюкяни, българите свободно идват в легация и ни информират за своите грижи и неволи, а вестникопродавниците продават по улиците български вестници. Друг е и духът на българите – на Великден се пяха на български в една църква в Тирана и в две селски църкви. От легацията разпространихме доста книги и учебници. Надявам се в скоро време да се реши и въпросът с българските училища“³⁰.

Тази промяна в отношението към българския национален елемент в Албания безспорно е един отраден факт. Неоснователни обаче остават надеждите, че ще се увенчат с успех и няколкогодишните усилия за откриване на български училища и църкви. През есента на 1933 г. Христо Минков в едно свое донесение с огорчение констатира, че в тези години са положени напразно много усилия в тази насока без всякакъв резултат³¹.

От всичко казано дотук става ясна причастността на югославската политика към следващите един след друг фактически откази на властите в Тирана да дадат малцинствени права на българското население в Албания. Нещата обаче не бива да се разглеждат единствено на тази плоскост.

След края на Първата световна война въпросът за малцинствата става особено актуален и се прави опит за поемане на международна защита спрямо тях. Подписани са 5 отделни договора за малцинствата с Полша, Чехословакия, Югославия, Румъния и Гърция, а в мирните договори с Австрия, Унгария, България и Турция са включени специални раздели за тях. Първата асамблея на Обществото на народите приема на 15 декември 1920 г. специално решение, съгласно което, ако Албания, Прибалтийските републики и Кавказките държави бъдат приети в световната организация, те трябва да предприемат необходимите мерки за осъществяване на принципите, залегнали в договорите за малцинствата³².

²⁷ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 52, Апостол Грежов до Ат. Буров министъра на външните работи, 17 април 1929 г..

²⁸ Там

²⁹ ЦДИА, ф. 325, оп. 1, а. е. 48, л. 28, Христо Минков до министъра на външните работи, 7 април 1931 г..

³⁰ Там, л. 21, Христо Минков до министъра на външните работи, 21 юли 1931 г..

³¹ Там, без дата | Христо Минков до министъра на външните работи от есента на 1933 г.

³² Г. Жвания, Международноправовые гарантны защиты национальных менешеств, Тбилиси, 1959, с. 64.

В края на 1921 г. Албания е приета за член на Обществото на народите и във връзка с това на 2 декември с. г. дава исканата от нея официална декларация по малцинствения въпрос. На практика тя не се отличава особено от договорите за малцинствата и включва същите постановки: гарантиране на национално равнопоставяне в границите на държавата без разлика на раса, език и религия; получаване правото на съответно гражданство за всички; равни правови гаранции; образование на роден език; „справедлива част“ от бюджета и т.н.³³.

Всъщност цялата система за гарантиране на малцинствените права е едно творение на западните империалистически държави, което преследва укрепване на следвоенното статукво и далеч няма за цел истинска защита на малцинствата. Практически ефектът от нейното действие е обратен – тя способства за прикриване националистическите намерения на някои правителства и усилва тяхната асимилаторска политика по отношение инородния елемент в държавите им.

Албания е една от страните, които са силно заинтересувани от положението на своите малцинствата във въпросите й, тъй като почти половината от албанския народ живее на територията на Югославия и съставлява почти 4% от населението на тази държава³⁴, а албанци живеят компактно и в областта Чамерия в Гърция. В същото време далеч по-малоброен и в абсолютни цифри, и в проценти – е чуждият елемент в албанската държава – най-вече гръцки, по-малко румънски, сръбски, черногорски и български. Известен факт е, че много малко европейски страни предприемат реални мерки за действително съблюдаване на малцинствените права. Следва да се отбележи, че Албания е една от тях. Така например през 1925 г. в тази малка балканска страна функционира 78 гръцки училища, чиито брой наистина постепенно намалява, но към 1931 г. те са все още 64 – немалка цифра, при положение, че според статистиката на Обществото на народите гръцкото население в южните части на Албания е около 40 000 души – 2% в общите мащаби на страната, за които се употребяват 8% от държавния бюджет³⁵. В Албания има също така две румънски и едно сръбско училище – т. е., зачетени са някои права на тези малцинствени групи.

Албанското малцинство в съседните държави обаче не се ползва с абсолютно никакви права, нещо повече – подложено е на репресии, стигащи до физическо унищожаване в Югославия през 20-те години и до изселване от Гърция в Турция при размяната на населението между тези две страни. В отговор на това положение албанският парламент на 12 април 1933 г. приема поправки на конституцията и на основание новия член 204 са закрити всички чужди училища в страната³⁶. На практика това означава отказ на албанското правителство да дава права на чуждите малцинства в страната и е още едно доказателство за несъстоятелността на опита на западните държави да осъществят нереалния си и неотчитащ истинските интереси на малцинствата план за международни гаранции.

Тази линия на поведение на Албания не може да не резонира върху българското малцинство в тази страна и върху опитите на българската дипломатия да извоюва някакви права за него. Както вече се видя от изнесеното по-горе, дейността в тази насока започва след 1925 г. и известно време е спъвана от интригите на югославската политика. А когато през 1931 г. отношението към българите в Албания е коренно променено, вече други обстоятелства правят невъзможно получаването на исканите

³³ Г. Жвания, Международноправовые гаранции защиты национальных меньшинств, Тбилиси, 1959, с. 75-76.

³⁴ J. S. Rousek, Balkan Politics, Stanford, California, 1949, p. 84.

³⁵ Тези данни се съдържат в докладна записка на Никола Трайков, завеждащ службата по печата при българската легация в Атина, която е разпратена до българските дипломати в чужбина - вж. ЦДИА, ф. 321, оп. 1, а. е. 3108, л. 101-111, Политическият отдел на министерството на външните работи до легациите в чужбина и постоянното представителство на България в Обществото на народите, 9 ноември 1934.

³⁶ Там, л. 108.

права. Тежкото и безправно положение на албанското малцинство в Югославия и Гърция карат правителството в Тирана да вземе мерки срещу съответните национални малцинства и да закрие учебните им заведения. В тази обстановка едно разрешение за откриване на български училища и църкви би представлявало прецедент с несъмнени външнополитически последици.

Така, под влияние на югославската политика, а по-късно и на общото състояние на малцинствения проблем в европейския континент, се стига до едно парадоксално положение. България е държава, в която албанците се радват на традиционно добро отношение от страна както на управляващите кръгове, така и на обществеността. В същото време обаче българското национално малцинство в Албания на практика е единственото, което не получава никакви малцинствени права през 20-те и в началото на 30-те години на нашия век. Промяната на албанската конституция през април 1933 г. слага край на опитите на българската дипломация в тази насока.